

5. Легка Л. М. Організація діяльності психологічних служб : Навчальний посібник / Л. М. Легка, Л. Г. Семенча. — Львів: «Новий світ – 2000», 2009. — 372 с.
6. Сохан І. О. Правова поведінка особистості як соціально-психологічна проблема / І. О. Сохан // Збірник наукових праць : філософія, соціологія, психологія. — Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2006. — Вип. 11. — Ч. 1. — С. 34—42.
7. Фіцула М. М. Правове виховання учнів: методичний посібник / М. М. Фіцула. — К. : ІЗМН, 1997. — 148 с.

ПАНОВ Н. С.

ФОРМИРОВАНИЕ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ КАК НАПРАВЛЕНИЯ ПРАВОВОГО ВОСПИТАНИЯ ПОДРОСТКОВ

В статье проанализированы особенности подросткового возраста. Определены содержание и структура правовой культуры личности, обоснована необходимость ее формирования в процессе воспитания подростков.

Ключевые слова: воспитание, личность, правовая культура, правовое поведение, подростки, формирование.

PANOV N. S.

FORMATION OF LEGAL CULTURE AS AREAS OF LEGAL EDUCATION OF TEENAGERS

This article analyzes the features of adolescence. The content and structural elements of the legal culture of the individual is determined, the necessity of its formation in the educational process of students of adolescence is substantiated.

Keywords: education, personality, teens, legal culture, legal behavior, formation.

Стаття надійшла до редколегії 02. 08. 2013 року.

УДК 159.9.01

ПАНОК В. Г.

Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи НАПН України

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА

У статті здійснено теоретико-методологічний аналіз сутності феномену практичної (прикладної) психології, визначено її роль, специфіку і місце у системі психологічного знання. Наведено визначення сутності психологічної практики та її зв'язок з науковою, позанауковою і побутовою (ужитковою) психологією. Обґрунтовано, що центральною категорією практичної психології є життєва (психологічна) проблема особистості, принципи практичної психології можуть бути доповнені принципом синтезу та індивідуального підходу.

Ключові слова: види психологічного знання, практична психологія, психологічна практика, наукова психологія, життєва проблема, психологічна проблема, принцип індивідуального підходу, принцип синтезу.

Криза у психології початку минулого століття, про яку писали зокрема П. П. Блонський, Л. С. Виготський, Г. С. Костюк, С. Л. Рубінштейн, М. Г. Ярошевський та ін., була викликана стрімкими запитами практики, необхідністю швидкого й ефективного застосування психологічних методів і методик у всіх сферах суспільного життя. Така ж ситуація спостерігається у нашій країні і тепер.

Сучасна українська психологія знаходиться на роздоріжжі. Вона поставлена перед необхідністю вибору: або запровадити у практику існуючі у світі відомі школи (психоаналіз, когнітивну психологію, поведінкову психологію і т. ін.) і фа-

ктично забути про надбання вітчизняних психологів (Л. С. Виготський, Г. С. Костюк, Д. Ф. Ніколенко, В. А. Роменець, С. Л. Рубінштейн); або спробувати поєднати досягнення світової психології з досягненнями вітчизняної (Г. С. Абрамова, Г. О. Балл, О. Ф. Бондаренко, Л. Ф. Бурлачук, С. Д. Максименко, В. О. Моляко, Н. В. Чепелева, Ю. М. Швалб, Т. С. Яценко та ін.).

Щорічно вищі навчальні заклади України здійснюють набір на психологічні спеціальності більше як 12 тисяч абітурієнтів. Отже, підготовка практичних психологів в останні роки набула масового характеру. Це перевищує всілякі розумні межі. Післядипломна освіта психологів часто

здійснюється шляхом проходження курсів і тренінгів, що проводяться спеціалістами та професійними організаціями, які не мають відповідної ліцензії. Таким чином, практичний психолог: а) опановує методики, техніки і технології, не маючи жодного уявлення про їх теоретичну основу, а, значить, не маючи уявлення про психологічні механізми і процеси, на які він здійснює вплив у своїй практичній діяльності; б) здійснює психологічний вплив на клієнта, ґрунтуючись на принципах здорового глузду, проте здоровий глузд не завжди є гарантією від завдання шкоди клієнтові; в) не має чітких і зрозумілих теоретичних позицій, а значить, у кращому випадку послуговується еkleктичними уявленнями про психіку, рушійні сили розвитку особистості, механізми соціальної взаємодії і т. п. У практиці фрагменти наукових психологічних теорій співіснують з псевдонауковими, містичними уявленнями і псевдорелігійними практиками. Усе це – результат навчання у сучасній вищій школі.

Вітчизняна прикладна психологія має свою специфічну історію, що суттєво відрізняється від історії розвитку психології у західних країнах [6; 9; 10]. Якщо західна психологія розвивалась на основі органічного поєднання психологічної науки і психологічної практики, то вітчизняна – багато років не мала змоги безпосередньо впливати і, відповідно, збагачуватися, досвідом практичного застосування розробленими у її лоні методами і методиками [8; 10].

Таким чином, однією з найактуальніших проблем у сучасній українській практичній психології є проблема осмислення її теоретико-методологічних засад на основі аналізу теорій вітчизняних і зарубіжних психологів [4; 7; 8].

Найбільшими теоретичними надбаннями для сучасної практичної психології слід вважати роботи представників педологічного руху, який був найбільш поширений на теренах України. Тут уперше було поставлено питання про особливості та специфіку психологічної практики і її відмінність від роботи психолога-дослідника [8; 9; 10].

Першою проблемою, що потребує розв'язання на теоретичному рівні, є проблема визначення специфіки наукової, практичної (прикладної), побутової (ужиткової) психології та визначення ролі і місця *психологічної практики* у системі різних типів психологічного знання. Це питання не має однозначного трактування у сучасній психологічній науці (Г. С. Абрамова, О. Ф. Бондаренко, С. Д. Максименко, В. В. Рибалка, Т. С. Яценко та ін.).

Термін «психологічна практика» зустрічається у багатьох роботах, присвячених аналізу теоретичних і методичних питань надання психологічної допомоги. Проте ґрунтовного аналізу цього поняття досі не здійснено, тому ряд учених психологічну практику називають практичною або прикладною психологією (Г. С. Абрамова, І. М. Карицький, В. В. Рибалка та ін.). Так, наприклад, І. М. Карицький [2] розподіляє психологію на наукову і практичну [2]. Остання, у свою чергу, ділиться на власне практичну психологію і на психологію прикладну. Власне практична психологія реалізується у таких видах професійної діяльності як: психотренінг, психологічне консультування, психотерапія та ін. Прикладна психологія включає у себе: інженерну психологію, педагогічну, медичну, спортивну і т. п. психологію.

Наслідуючи погляди Л. С. Виготського, ми вважаємо, що центральним поняттям у процесі теоретичного аналізу має бути поняття психологічної практики. Під цим поняттям ми розуміємо одну з форм соціальної і духовної практики людини (суб'єкту психологічної практики), спрямованої на внесення змін у поведінку і внутрішній світ іншої особистості (об'єкту психологічної практики), її ставлення, наміри, світогляд, індивідуальний розвиток та соціальні зв'язки, на захист, збереження та вдосконалення її неповторної індивідуальності [1].

Психологічні практики можуть розглядатися як низка активностей людини (психолога, психотерапевта, священника) чи груп людей. Суб'єктом психологічної практики є окрема людина (психолог, психотерапевт, консультант) або група людей, що розглядається у якості соціального суб'єкту. Активність суб'єкту психологічної практики зазвичай носить свідомий, цілеспрямований характер і основною метою має вплив на іншу людину (групу людей).

Об'єктом психологічної практики завжди виступає інша людина чи група людей. Ми розуміємо, що людина, індивід завжди розглядається у якості суб'єкта, оскільки вирізняється власною активністю. Проте у цьому випадку вона може виступати об'єктом, оскільки зусилля психотерапевта спрямовані на неї. Окремим видом психологічної практики є випадки, коли сам суб'єкт виступає у якості об'єкту, коли його активність спрямовується на себе самого. У таких випадках мова йде про самонавіювання, самоаналіз, самовиховання [8].

Психологічна практика здійснюється або безпосередньо через засоби міжособистісного спілкування, або опосередковано – через предметну

чи знакову діяльність. Метою всякої психологічної практики є зміни стану або змісту свідомості об'єкта (ставлень, переконань, уявлень, емоцій і т. ін.), або рис і якостей особистості, зміни її поведінки.

Психологічна практика відрізняється від усіх інших практик, у першу чергу, своєю спрямованістю, метою, у другу чергу – засобами. Засоби, якими здійснюється психологічна практика, можуть бути і непсихологічними (наприклад, малювання, ліплення або фізичні вправи), але мета і результати такого виду практики завжди мають психологічні наслідки (катарсис, зміна ставлення до іншої людини, зміна сприйняття себе, корекція окремих рис і якостей особистості і т. п.).

Психологічна практика є формою опредметнення психологічного знання і водночас – джерелом його збагачення, розвитку. Психологічне знання може розвиватися у трьох парадигмах, типах психологічного знання: науковому, позанауковому (містичному) та побутовому (ужитковому) [8].

Науковий підхід передбачає застосування загальнонаукової методології і методології психологічної науки у процесі здійснення практичної діяльності. Це означає застосування таких процедур, як: аналіз і синтез, узагальнення, застосування релевантних методів і методик, прийомів наукового пізнання, оцінки одержаних результатів, їх відтворюваність в інших умовах та статистична обґрунтованість, пояснення тих чи інших явищ уже відомими законами та закономірностями і т. ін. [5; 6; 9; 10; 11; 12].

Позанауковий підхід ґрунтується на вірі суб'єкта психологічної практики в існування «теорій», «вищих сил», ще не досліджених «енергетичних та інформаційних потоків», залежностей між розташуванням зірок і людською поведінкою чи характером і т. п. Ці переконання і є основою для здійснення маніпуляцій зі свідомістю або підсвідомістю об'єкта психологічної практики. Статистично недостовірні «теорії» породжують виникнення і застосування неадекватних методів психологічної корекції і, у свою чергу, – непередбачувані, іноді шкідливі для об'єкта психологічної практики результати.

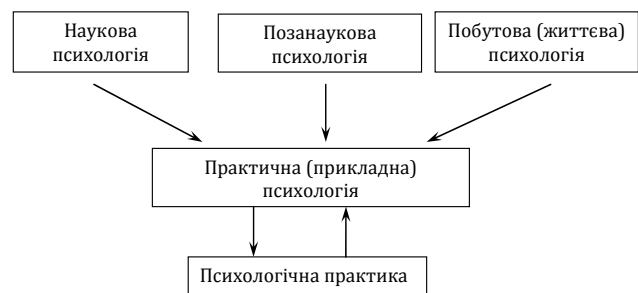
Практика, що ґрунтується на побутових засадах, базується на еклектичному поєднанні життєвого, повсякденного досвіду, окремих несистемних наукових знань та міфологічних, релігійних уявлень. Для суб'єкта такої практики головне – результативність роботи без глибокого розуміння психологічних механізмів, на яких вона базується.

Названі вище види психологічного знання різною мірою відображаються у методах і методиках, що застосовуються у психологічній практиці. Як і наскільки різні види психологічного знання можуть бути поєднані у психологічній методиці, методиці практичної діяльності? На наш погляд це і є одним із завдань практичної (прикладної) психології.

Практична (прикладна) психологія – це галузь професійної діяльності, яка має на меті визначення психологічних особливостей життєвої ситуації та індивідуальності людини, розробку і впровадження у психологічну практику технологій, методик і прийомів внесення позитивних змін у її внутрішній світ та процес міжособистісної взаємодії, профілактику небажаних форм поведінки для найбільш повного розкриття сутнісних сил людини [8].

Практична (прикладна) психологія посідає проміжне місце між науковою психологією і психологічною практикою. Сутність професійної діяльності у галузі практичної психології полягає в узагальненні наукових даних, методів, методик і теорій з практичними методами та професійним досвідом психологів-практиків і створенням на цій основі технологій роботи практичного психолога з типовою проблематикою клієнта та типовими життєвими обставинами, у яких він знаходиться.

Специфіка і місце практичної психології у системі психологічного знання відображені на мал. 1.

Мал. 1. Місце та функції практичної (прикладної) психології у системі психологічного знання і практики

Наступне питання, що є не менш актуальним, це питання про засадничі принципи і підходи, які б відображали специфіку практичної психології, її відмінність від інших видів психологічного знання і практики.

Під системою принципів ми розуміємо такий їх зв'язок, коли кожен із них обумовлює існування кожного іншого і всієї системи у цілому; коли без окремого принципу стає неможливим адекватний опис предмету практичної психології,

коли інтерпретація одного з принципів обумовлює залучення інтерпретацій усіх інших. «Якраз в системі кожен принцип набуває змістовно-психологічної наповненості, чіткого формулювання, саме система виявиться тим критерієм, який дозволить виключити «чужорідні тіла» (псевдопринципи) із наявних теоретичних психологічних знань» [12, с. 31].

Система принципів практичної психології має включати у себе принципи, які «працюють» у науковій психології, оскільки вони є більш загальними, та специфічні принципи, зумовлені сутністю цієї дисципліни. Водночас ця система має стати основою, дасть змогу будувати принципи для практичної роботи (наприклад, деонтологічні кодекси). Іншими словами: необхідно побудувати місток між психологічною наукою та психологічною практикою, і на рівні принципів також.

У науковій психології відомо кілька підходів до класифікації принципів. Так, у підручнику за редакцією А. В. Петровського основними психологічними принципами названі: принцип детермінізму, принцип єдності свідомості та діяльності, принцип розвитку психіки у діяльності [6].

Відомий український теоретик психології О. М. Ткаченко запропонував таку систему: принцип детермінізму, принцип відображення, принцип єдності психіки та діяльності, принцип розвитку, принцип системності [12].

Аналізуючи роботи П. П. Блонського, Л. С. Виготського, Г. С. Костюка, О. Ф. Лазурського, П. Р. Чамати робимо висновок про те, що розв'язання кризи, що виникла у психології на початку минулого століття, безпосередньо пов'язано з необхідністю теоретико-методологічного осмислення різного роду психологічних практик і побудові на цій основі цілісної системи принципів і підходів до предмету практичної психології, яка у той час називалась педологією.

На нашу думку, забезпечення цілісності та розвитку можливе тільки на основі *синтезу*. З однієї сторони – синтезу окремих структурних елементів особистості, суб'єкта, з іншої – синтезу різномірних наукових знань про нього [8].

В основі процесів синтезу лежать процеси інтеграції, взаємопроникнення, а не тільки взаємодії й об'єднання. І ми мали б з повним правом назвати педологію, а разом із нею і практичну психологію, інтегративною психологією. Проте не треба забувати, що синтез – це не тільки і не стільки інтеграція, а, передусім – виникнення *нових якостей* як результату інтеграції. Очевидно, саме це мав на увазі Л. С. Виготський говорячи про розвиток особистості і ті новоутворення,

що виникають у процесі цього розвитку: «Цілісність (нові якості і закономірності, представлені *синтезом* (підкреслено нами – В. П.) окремих сторін і процесів розвитку, спеціальна установка на розкриття і вивчення взаємозалежностей, зв'язків і відношень, які лежать в основі цього синтезу), розвиток, який розуміється не як збільшення–зменшення, але як саморух, і боротьба протилежностей є двома основними моментами, що визначають методологічну установку педології у цілому і у кожному окремому її дослідженні» [1, с. 56 – 57].

Таким чином, теоретична педологія фактично впритул підійшла до формулювання принципу, що може бути застосований у сучасній практичній психології – *принципу синтетичності або синтетичного підходу* до предмету [8]. Він, очевидно, полягає у тому, що окремі риси, якості і процеси, інтегруючись у цілісну структуру особистості, зумовлюють виникнення нових її якостей та властивостей у процесі розвитку. З іншої сторони – напрацювання теоретичної бази практичної психології також має передбачати синтез наукових знань та професійного досвіду практичних психологів.

Проблема особистості була чи не центральною у теорії педології. Фактично з перших же досліджень педологи аналізували цей феномен, намагаючись досягнути його зі своїх методологічних позицій. Так, наприклад, О. Ф. Лазурський зазначав: «...дані експериментальної психології вказують, що особистість не можна дробити на шматки, що вона представляє дещо складне, але цільне, і що окремі її сторони *злиті закономірно* (підкреслено нами – В. П.)» [3, с. 105]. Індивідуальність особистості залежить, за Г. С. Костюком, не стільки від природних її особливостей, скільки від виховання і соціального середовища. Навіть обдарована людина за відсутності сприятливих соціальних умов (у широкому розумінні цього слова) не досягне того, що середня людина може досягти за сприятливих умов.

Саме педологам належить ідея психологічної унікальності кожної особистості, що пізніше була реалізована у роботах Б. Г. Ананьєва, В. С. Мерліна, С. Д. Максименка, В. А. Роменця, Л. М. Собчик та ін. І сьогодні це можна назвати *індивідуальним підходом* або *принципом індивідуальності* у практичній (прикладній) психології [1; 3; 5; 7; 8; 10]. Таким чином, робота практичного психолога будується не тільки на основі соціально-типового (особистість), яке відображено у нормах психічного розвитку, різного роду типологіях (типи темпераменту, типи акцентуацій і т. п.), а у

першу чергу – на розумінні унікальності, неповторності особистості клієнта, його індивідуальності.

Індивідуальнісний підхід є основою, на якій побудовані етичні принципи практичної роботи з клієнтом. Найбільш яскраво представлено цей принцип у роботах основоположників гуманістичної психології: А. Маслоу, К. Роджерса, Г. С. Сковороди – та їх послідовників: Г. О. Балла, П. Р. Чамати, М. Л. Смульсон, Н. В. Чепелевої та ін.

Етичні принципи роботи практичних психологів складають єдину взаємоузгоджену групу і не є простими побажаннями, вони виступають як необхідні умови успішності надання психологічної допомоги особистості і дуже часто є елементами технологій у практичній психології і психологічній практиці [7].

Виходячи зі специфічного статусу практичної психології (див мал. 1 а також [7;8]) у системі психологічного знання і практики, питання категоріально-понятійного апарату набувають особливої ваги. У науковій психології існує велика кількість теорій, які користуються власним понятійним апаратом (наприклад, біхевіоризм, психоаналіз, соціометрія).

У якості вихідної, центральної категорії практичної психології, яка може виконувати системоутворюючу функцію, ми запропонували *життєву проблему*, яка постає перед особистістю, і яка є центром уваги для практичного психолога, підставою для застосування методів психологічної корекції, головним мотивом надання психологічної допомоги, яка породжує суб'єктивний або об'єктивний запит на діяльність практичного психолога [7; 8].

Життєва проблема – це стан протиріччя між намірами, бажаннями та уявленнями людини і реальними результатами її поведінки або обставинами, у яких вона відбувається.

В усіх видах і школах психологічної практики і на рівні інтерпретації і на рівні практичних дій психолога чільне місце відведено з'ясуванню життєвої проблематики клієнта. По суті обов'язковим елементом консультування або групової роботи в усіх психологічних школах є виявлення ключової проблеми, що обумовила ускладнення у взаєминах клієнта з соціальним оточенням або джерела його негативних переживань чи інших негараздів. Як правило, основним методом виявлення життєвої проблематики клієнта є анамнез, його розповідь, розширене трактування ним запиту на роботу психолога.

Інтерпретація клієнтом власних переживань та їх причин може бути визначена як *психологіч-*

на проблема. Іншими словами – психологічна проблема є відображенням у свідомості клієнта або його найближчого соціального оточення конкретної життєвої проблематики, причин та обставин, у яких вона виникла.

Психологічна проблема, будучи однією зі складових життєвої проблематики, є станом невизначеності, що виникає у процесі життєдіяльності особистості між намірами, мотивами, уявленнями і цілями поведінки, з одного боку, та об'єктивними і суб'єктивними умовами їх реалізації – з іншого. Психологічна проблема є відображенням у свідомості клієнта його життєвої проблематики [8].

Ідентифікація життєвої і психологічної проблем передбачає аналіз *актуальної життєвої ситуації* особистості з обов'язковим виявленням тих її чинників, що зумовили виникнення життєвої проблематики. Таким чином, необхідною категорією у практичній психології є категорія життєвої ситуації особистості.

Життєва ситуація розглядається нами як результат певних дій особистості і певних подій, що відбулися у її житті у минулому. Аналізуючи вказані дії і події, ми з необхідністю приходимо до необхідності розгляду, а отже, й уведення у категоріально-поняттєвий апарат практичної психології такого явища (і поняття), як *життєвий шлях особистості* [8].

Розв'язання життєвої проблеми особистості можливе на основі аналізу актуальної життєвої ситуації та подій життєвого шляху. Сам процес прийняття рішення своїм результатом має визначення *життєвих перспектив особистості*. Отже, життєві перспективи особистості можуть розглядатись як ще одна фундаментальна категорія практичної психології.

Таким чином, запропонований нами категоріально-поняттєвий апарат практичної психології дозволить несуперечливим чином систематизувати відомі підходи і напрями у психології та зможе покращити змістовні аспекти професійної підготовки практичних психологів.

Підсумовуючи вказне, необхідно констатувати, що прикладна психологія і психологічна практика тісно пов'язані з науковою психологією і частково запозичують в останньої понятійний і категоріальний апарат, принципи аналізу предмету своєї діяльності та загальну методологію. У той же час прикладна психологія і психологічна практика відрізняються від психологічної науки специфічними принципами, методами практичної діяльності та специфікою категоріально-поняттєвого апарату.

Теоретичне осмислення здобутків вітчизняної психологічної науки і психологічної практики – творчий процес, тому у ньому можливі нові відкриття і відкриття нових об'єктивних і суб'єктивних проблем. Одне сьогодні не викликає сумнівів: психологічна наука і психологічна практика складають нерозривну єдність, і єдність ця опосередковується практичною психологією.

Список використаних джерел

1. Выготский Л. С. К вопросу о педологии и смежных с нею науках/ Л. С. Выготский. — Педология, 1931. — № 3. — С. 52—58.
2. Карицкий И. Н. Теоретико-методологическое исследование социально-психологических практик/ И. Н. Карицкий. — М. ; Челябинск: Социум, 2002. — 258 с.
3. Лазурский А. Ф. Психология общая и экспериментальная/ А. Ф. Лазурский. — Л. : Госиздат, 1925. — 357 с.
4. Максименко С. Д. Психология в соціальній та педагогічній практиці: методологія, методи, процедури/ С. Д. Максименко. — К. : Наук. думка, 1998. — 226 с.
5. Максименко С. Д. Генезис существования личности/ С. Д. Максименко. — К. : «КММ», 2006. — 240 с.
6. Общая психология/ Под ред. А. В. Петровского. — М. : Просвещение, 1986. — 648 с.
7. Основи практичної психології: Підручник для ВНЗ / [В. Г. Панок, Т. М. Титаренко, Н. В. Чепелєва та ін.] — 3 вид., стер. — К. : Либідь, 2006. — 536 с.
8. Панок В. Г. Практична психологія. Теоретико-методологічні засади розвитку: Монографія/ В. Г. Панок. — Чернівці: Технодрук, 2010. — 486 с.
9. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: Навчальний посібник/ В. В. Рибалка. — Одеса: Букаєв В. В., 2009. — 575 с.
10. Роменець В. А. Історія психології ХХ століття/ В. А. Романець, І. П. Манюха. — К. : Либідь, 1998. — 990 с.
11. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии/ С. Л. Рубинштейн. — СПб: Питер, 2002. — 720 с.
12. Ткаченко О. М. Принципи і категорії психології/ О. М. Ткаченко. — К. : Наукова думка, 1979. — 126 с.

ПАНОК В. Г.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СУТИ ПРАКТИЧЕСКОЙ ПСИХОЛОГИИ

В статье на основе теоретико-методологического анализа определены роль, специфика и место практической (прикладной) психологии в системе психологического знания. Доказано, что центральной категорией практической психологии есть жизненная (психологическая) проблема личности, принципы практической психологии могут быть дополнены принципом индивидуального подхода и принципом синтеза.

Ключевые слова: виды психологического знания, психологическая практика, практическая психология, научная психология, жизненная проблема, психологическая проблема, принцип индивидуального подхода, принцип синтеза.

PANOK V. G.

THE THEORETICAL PROBLEM OF DEFINING THE ESSENCE OF PRACTICAL PSYCHOLOGY

On the basis of theoretical and methodological analysis, the role and place of specific practical (applied) psychology in the system of psychological knowledge. It is proved that the central category of Applied Psychology has a life (psychological) problem of personality, principles of applied psychology can be complemented by the principle of individualnostnogo approach and the principle of synthesis.

Key words: types of psychological knowledge, psychological practice, practical psychology, scientific psychology, life problem, a psychological problem, the principle of individualnostnogo approach, the principle of synthesis.

Стаття надійшла до редколегії 27. 05. 2013 року.